

не створення такого інтелектуального університетського середовища, де викладачі володіють високою науковою, філософською, педагогічною, інноваційною культурою, добре знають етнокультурні традиції свого регіону і держави в цілому, а студенти знаходяться під впливом сильної мотивації до інтелектуального саморозвитку особистості. Саме з врахуванням таких соціокультурних засад і побудована концепція розвитку Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського до 2010 року.

Джерела та література

1. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни. – Львів, Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2002. – 338 с.
2. Полунеев Ю. Конкурентоспроможність країни як національна ідея // Дзеркало тижня. – 19–25 березня 2005 р.
3. Згуровський М. Інноваційний розвиток суспільства на основі вдосконалення освіти і науки як продуктивної сили розвитку економіки // Економіст. – 2005. – №4. – С.36–37.
4. Дэйл Б. Хонек Услуги 2000: Образование и обучение // Высшее образование в Европе. – 2000. – №30
5. Всемирная торговая организация (ВТО) и высшее образование. Стратегические ориентиры развития высшего образования и место университета в системе образования стран мира. Аналитические обзоры Центра проблем развития образования Белорусского государственного университета. – www.charko.narod.ru
6. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. Під заг. Ред. А.П. Гальчинського, С.В. Львовичкіна, В.П. Семиноженка. – Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ, 2004. – 261с.
7. Майминас Е. Информационное общество и парадигма экономической теории // Вопросы экономики. – 1997. – №11. – С. 86–95.
8. Любимов Л. Реформа образования: благие намерения, обретения, потери (Что же делать с "лучшим в мире" образованием?) // Высшее образование в России. – 2004. – №12.
9. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы. Доклад Всемирного Банка (2001 г.) <http://www.worldbank.org.ru/>
10. Сиденко В. Нелегкий путь к рынку Европейского Союза // Зеркало недели, 10–16 января 2004 г.
11. Коммюнике Конференции Министров, ответственных за Высшее образование. – Берлин, 19 сентября 2003 года. – <http://nsc.edu.ru>
12. Фромент Э. Европейское пространство высшего образования: новые рамки развития // Высшее образование Европы. – 2003. – №1.
13. Основные направления научных исследований в России и за рубежом. – <http://www.bolshe.ru/index.shtml>
14. Европейский Союз: Факты и комментарии. Выпуск декабрь 2002г. – февраль 2003 г. – <http://www.aes.org.ru/>
15. Формирование общеевропейского пространства высшего образования. Коммюнике Конференции министров высшего образования. Берлин, 19 сентября 2003 г. – http://bologna.spbu.ru/bologna_process.doc
16. Schmidt Pascal. Ausgaben für die tertiäre Bildung in Europa 2002 // BEVÖLKERUNG UND SOZIALE BEDINGUNGEN. – 2005. – № 10. – 8 с.

Камалов Р.І.

ІСЛАМСЬКИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Активне зростання ісламського фундаменталізму у житті багатьох країн світу та формування на його базі великої кількості релігійно-політичних течій сьогодні є однією з **актуальних** проблем сучасної науки, яка потребує подальшого аналізу.

Головна **мета** статті пов'язана з вивченням української та зарубіжної історіографії, у якій дається оцінка ісламському фундаменталізму та його політичних різновидів.

Ісламський фундаменталізм, як і сам іслам, стали відроджуватись на Україні починаючи з другої половини ХХ століття. Після виселення у 1944 року із території Кримського півострова носіїв ісламу – кримських татар, на території України довгий час не було жодної діючої ісламської громади. Лише у Донбасі, на деяких вугільних копалинах, працювали поодинокі представники цього світогляду, які приїхали сюди на „заробітки” з інших регіонів СРСР.

Активне відродження ісламських громад починається в Україні у 80-ті роки ХХ століття. Але, враховуючи те, що іслам існував у інших республіках Радянського Союзу, у СРСР, насамперед у Москві, була створена активно діюча школа релігієзнавців та істориків релігії, яка вивчала різноманітні аспекти цього відродження та його вплив на суспільне життя.

У період 80-х – на початку 90-х років суттєвий внесок у вивчення питань ісламознавства зробили такі вчені як О.О. Ингаченко [1], Г.М. Керімов [2], О.В. Коровіков [3], З.І. Левін [4], О.В. Малашенко [5], Г.В. Милославський [6], М.Б. Піотровський [7], Л.Р. Полянська [8], Є.М. Примаков А.В. Сагадаєв [9] тощо.

Значна частина публікацій цих авторів була присвячена теорії та практиці зарубіжного ісламського фундаменталізму, який став активізувати свою діяльність у національних та світових політичних процесах. Незважаючи на те, що ці монографії було написано у період, коли ще існував тиск радянської методології, у кожному із цих досліджень були присутні матеріали, в яких досить об'єктивно висвітлювались ті або інші проблеми формування ідеології ісламського фундаменталізму. Ці труди і сьогодні не втратили свого практичного значення. Так на сьогодні актуальною є типологізація релігійно-політичних течій, яку розробила Л.Р. Полонська.

Значну роль у вивченні проблем еволюції ісламу у житті народів Сходу відіграли колективні монографії під редакцією Є.М. Примакова та Г.Ф. Кіма „Эволюция восточных обществ: синтез традиционного и современного”[10], „Ислам в современной политике стран Востока. Конец 70-х – начало 80-х годов XX в.”[11] та „Социальный облик Востока” [12].

Наприкінці 2002 року у видавництві „Думка” вийшла книга академіка Є.М. Примакова „Мир после 11 сентября”, у якій сформульовано новий підхід по вивченню проблем, пов’язаних з ісламським радикалізмом та його деякими різновидами. На думку Є.М. Примакова, міжнародний тероризм, який прикриває свою діяльність релігійними лозунгами вже став „самодостатньою системою”[13].

В роботах О.М. Васильєва [14], С.Н. Григоряна [15], С.А. Кириліної [16], Н.І. Проніна [17], Л.А. Семєнова [18] та С.Р. Смирнова [19] аналізується процес формування „ранішнього фундаменталізму”, а також ісламської реформаторської думки, яка стала з’являтися у державах Близького Сходу. Особливе значення цієї групи досліджень полягає у тому, що їх автори аналізували становлення фундаменталізму на прикладі конкретних держав – О.М. Васильєв – на прикладі історії Саудівської Аравії, С.Н. Григорян – Близького Сходу, Н.І. Пронін – історії Лівії, Л.А. Семєнов – Єгипту, С.Р.Смирнов – Судану. Роботи цих дослідників, дозволяють більш детально вивчити не тільки процеси формування фундаменталізму на теренах цих держав, але й зрозуміти причини активізації радикальних релігійно-політичних угруповань, які були сформовані на їх території, а потім розповсюдили свою діяльність на інші регіони світу, у тому числі і на Крим.

Особливий вплив на формування ісламських громад Криму має сучасна Турція та інші держави Сходу, тому вивчення процесів, які відбуваються у релігійному світі цих країн є досить актуальним. Розв’язати ці питання дозволяють роботи С.Б. Дружиловського [20] та С.М. Алієва [21]. У публікаціях цих авторів розглянуто питання зовнішньої політики Турції, в тому числі і у період знаходження у владі ісламістів. Роботи С.Б. Дружиловського та С.М. Алієва дозволяють проаналізувати розвиток турецько-американських, турецько-сірійських, турецько-ізраїльських та турецько-іранських взаємовідносин та їх вплив на держави, які раніш входили до складу СРСР.

Для виявлення причин появи ісламського фундаменталізму потрібно було провести порівняльний аналіз ісламської та християнської релігійних систем, тому що сам термін „фундаменталізм” має християнське походження. Ці особливості відображено у роботах А.В. Журавського „Християнство та іслам” та „Відмінності релігійної системи ісламу” [22].

Питанням теорії державотворення у мусульманському правознавстві та мусульманської культури, на яких базується ісламський фундаменталізм, присвячено труди Н.С. Кирабаєва [23] та Л.Р. Скіжійнен [24].

Вивченню процесів формування ісламської традиції, у тому числі і розповсюдження фундаменталізму, які розпочались на пострадянському просторі, сприяють роботи Р.Ф. Абазова [25], О.В. Кудрявцева [26], А.В. Малашенко [27], Д.В. Микульського [28], А.Ш. Ніязі [29], А.А. Нуруллаєва [30], Д.А. Трохимова [31] та інших.

У значній кількості сучасних публікацій розглянуто не тільки питання виходу на історичну арену традицій ісламського „фундаменталізму”, або як його ще називають „салафізму”, але й його релігійно-політичної основи, яка все більше набуває форми екстремізму та тероризму.

Серйозні наукові розробки, присвячені тероризму опубліковано вченими Академії ФСБ Росії. Основні ідеї та принципи цих досліджень приведено у працях Ю.І. Авдєєва [32], який розглядає тероризм виключно як соціально-політичне явище. На думку вченого, тероризм відноситься до сфери політичної боротьби, яка потребує використання насильницьких форм та методів, які засуджуються міжнародним правом.

Велике значення для аналізу проблеми дослідження має фундаментальна робота В.Є. Петрищева „Заметки о терроризме” [33]. До книги увійшли окремі статті та виступи, у яких розглядаються різноманітні аспекти тероризму та боротьби із цим явищем. Автор відображає причини тероризму та обставини, які сприяють реалізації терористичних задумів. Професор Петрищев відображає взаємозв’язок тероризму з іншими видами екстремізму, які замішані на ідеології сепаратизму, націоналізму та релігії.

У монографії К.В. Жарінова „Тероризм и террористы”[34] особлива увага приділяється як організаціям та окремим особам, які пов’язані з тероризмом.

Особливий інтерес визиває збірник, виданий під редакцією Є.І. Степанова „Современный терроризм: состояние и перспективы”[35], у якому розглянута його історія, соціально-політичні основи, типологія, форми та методи проведення, фактори нейтралізації тероризму.

Криміногенні та воєнні аспекти проблеми тероризму аналізуються у роботі К.Н. Салімова „Современные проблемы терроризма”[36]. Низка питань, пов’язаних з екстремізмом, розглянуто у статті керівника Центру стратегічного розвитку, генерал-майора А.И. Гушера „Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества”[37].

Деякі матеріали, пов’язані з питаннями міжнародного тероризму аналізуються у статтях та монографіях О.Я. Моначинського, який аналізує питання правомірності використання воєнної сили у міжнародних конфліктах на прикладі югославської та іракської агресій, які здійснено під прикриттям міжнародних санкцій [38].

Питання „ісламського тероризму” досліджуються у монографіях та статтях заступника керівника Московського центру Карнегі, доктора історичних наук О.В. Малашенко „ Исламские ориентиры Северного Кавказа”, „Мусульманская альтернатива”, „Обыкновенный ваххабизм”[39].

Наряду із вченими, які сьогодні проживають на території, яку прийнято означати СНД, суттєвий внесок у дослідження питань ісламу та його появи на теренах України, внесли наші вітчизняні автори. Поряд з істориками релігії та релігієзнавцями, проблемам ісламського фундаменталізму стали приділяти філософи та політологи. Однак, незважаючи на те, що фундаменталізм, та його різновиди стали реальністю українського

буття, українські науковці, у порівнянні з російськими, до цієї проблеми відносяться дуже стримано. Це, у першу чергу, пов'язано із тим, що після розвалу Радянського Союзу основна частина ісламознавців залишилась за межами України, тому нашим вченим зараз приходиться заново створювати свою національну школу. По-друге, в Україні проблема ісламського фундаменталізму є не настільки актуальною у політичному плані, як у деяких державах пострадянського простору, у яких релігійні радикали на практиці вже „опробували” свої теоретичні нароби по створенню держави Халіфат. На жаль цей досвід для Росії, Узбекистану, Киргизстану та Таджикистану виявився досить трагічним. Серед науковців України найбільш активно питаннями ісламського фундаменталізму займаються дослідники, які проживають у Криму.

За останні роки в Україні захищено кілька кандидатських дисертацій, присвячених ісламу: О.Є. Бойцової – „Іслам в Криму: національно-релігійна ідентифікація кримських татар (друга половина XV – кінець XVIII ст.)” [40]; О.В. Романко – „Мусульманські формування в німецьких збройних силах (1941 – 1945)”[41]; К.В. Семчинського – „Онтологія релігійно-філософських концептів війни і миру в християнстві та ісламі”[42]; Е.С. Муратової – „Політологічний аналіз процесу відродження ісламу в Криму”[43]; І. В. Куліш – „Ісламський фундаменталізм: релігійно-політична сутність і форми прояву (на матеріалах Арабської Республіки Єгипет)”[44]; Н. О. Пророченко – „Ісламський фундаменталізм в мусульманському світі: релігійний світогляд, ідейно-теоретична течія, політична практика (70– 90-ті роки)”[45].

У дисертаційному дослідженні О.Є. Бойцової „Іслам в Криму: національно-релігійна ідентифікація кримських татар (друга половина XV – кінець XVIII ст.)” вперше у вітчизняній історіографії комплексно досліджено іслам як системоутворювальний чинник формування, становлення та розвитку кримськотатарського етносу. Визначено періоди ісламізації Криму. Виявлено фундаментальну роль ісламського віровчення у формуванні способу життя та духовних традицій кримських татар. Досліджено національно-культурні традиції кримських татар, їх ментальність, що увібрали в себе давні погляди різних етнічних утворень Криму, власний досвід пізнання дійсності через призму ісламу, служили засобом усвідомлення та вирішення проблем людської життєдіяльності, формували національну самосвідомість кримськотатарського народу. Відзначено, що зміст релігійної, культурно-освітньої та правової діяльності ісламського духовництва – складова частина етногенезу кримських татар, їх етноіндивідуалізація в Кримському ханстві.

У дисертації О.В. Романко „Мусульманські формування в німецьких збройних силах (1941 – 1945)” комплексно досліджено причини й умови виникнення, особливості організації, підготовки та наслідки застосування іноземних добровольчих формувань німецьких збройних сил, зокрема, мусульманських. Порівняно їх окремі частини, до складу яких входили представники різних народів, які визнавали іслам. Висвітлено зміст поняття мусульманських формувань у німецьких збройних силах та їх роль у Другій світовій війні.

Дисертація Е. С. Муратової „Політологічний аналіз процесу відродження ісламу в Криму” присвячена політологічному аналізу процесу відродження ісламу з використанням кількісних і якісних методів дослідження. На підставі комплексних даних "Хроніки Меджлісу кримськотатарського народу" (1991 – 2003 рр.) досліджено основні напрямки комунікацій кримських татар з представниками закордонних ісламських організацій, виявлено два основні напрямки розвитку цих комунікацій – арабської та турецької, за переважаючим напрямком розвитку зв'язків Меджлісу з закордонними ісламськими організаціями виявлено три етапи їх розвитку. Уперше міжконфесійні відносини в Криму розглянуто у контексті впливу на їх розвиток трьох політичних чинників – політичного протистояння етнічних еліт, політики держави, ролі засобів масової інформації. Виявлено та досліджено основні індикатори процесу відродження ісламу в Криму. Шляхом системного аналізу відповідного матеріалу визначено роль кримського чинника у процесі інституціоналізації ісламу в Україні. Обґрунтовано неправомірність уживання терміна "кримський іслам" як особливого різновиду ісламу.

У приведених нами дисертаційних дослідженнях проблема ісламського фундаменталізму не знайшла свого відображення, але вже у дослідженнях К.В. Семчинського, І. В. Куліш та Н. О. Пророченко ця тематика є основною.

Особливу увагу питання становлення ісламу на теренах України приділяють науковці відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України на чолі з А.М.Колодним та Центру ісламознавства Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України на чолі з М.І. Кірюшко.

У 2004 році українськими релігієзнавцями під керівництвом була видана монографія „Буття ісламу в Україні та світі: історія і сьогодення”[46], у якій розглянуто проблеми ісламу в Україні та світі, християнсько-мусульманського діалогу, основні принципи становлення державної політики щодо ісламських громад. Висвітлено соціально-історичні та політичні джерела виникнення ісламського фундаменталізму. Описано феномен мусульманського права в сучасних релігійно-правових системах, соціальну доктрину ісламу, стратегії сучасного ісламознавства. Проаналізовано діяльність в Україні мусульманських релігійних організацій, роль екстремістських організацій у формуванні негативних уявлень про іслам, своєрідність розвитку ісламського феномену у Донецькому регіоні. Розглянуто проблему інтеграції кримських татар в українське суспільство.

У 2005 році у видавництві світогляд вийшла монографія М.І. Корюшко та О.Є. Бойцової „Іслам в Криму: релігійно-національна самоідентифікація кримськотатарського народу” [47], у якій висвітлено особливості та основні етапи історії ісламу в Криму, показано його роль у процесах релігійно-національної самоідентифікації кримських татар. Розглянуто питання етновідтворення та етнозбереження даного народу в різні періоди його існування. Проаналізовано сучасний стан мусульманської спільноти Кримського півострова, з'ясовано специфіку соціальної адаптації мусульман в українському суспільстві.

Слід також виділити монографічне дослідження О.Є. Бойцової „Ислам в Крымском ханстве” [48], у якому вперше у вітчизняній історіографії дано комплексний аналіз основних етапів та методів ісламізації Криму.

Про те, що проблема ісламського світогляду є актуальною свідчить наростаюча кількість публікацій у наукових журналах, насамперед – у журналі „Українське релігієзнавство”. У 2004 році у одному із номерів цього видання були опубліковані статті О.Н. Саган „Православ'я й іслам: до проблеми богословського діалогу”[49]; М.Ю. Бабія „Ислам і проблеми свободи релігії”[50] та А.М. Колодного „Ислам в його українському контексті: історія і сьогодення”[51].

Особливо слід виділити роботи, присвячені ісламу, які вийшли під керівництвом М.І. Кірюшко „Му-сульмане в украинском обществе: социологическое исследование”, „Ислам і Україна. Роботи учасників Першого Всеукраїнського ім.А. Кримського конкурсу ісламознавчих досліджень молодих учених / Упорядник, науковий редактор та автор передмови М. Кірюшко”, „Питання подальшого забезпечення релігійної свободи мусульман в Україні”, „Вивчення ісламу в Україні: аналітично-бібліографічний огляд”, „Конфлікти: хто стоїт за этим?” [52] та інші.

Аналізуючи роботи українських авторів можна констатувати, що, незважаючи на те, що ісламський фундаменталізм вже став реальністю нашого суспільства, він ще, на жаль, не знайшов оцінки у фахівців-релігієзнавців, працюючих у провідних установах Києва.

Більш детально питаннями розповсюдження фундаменталізму на території України займаються кримські вчені та кореспонденти газет. Так у статті кримського кореспондента В.Самар „Мекка и Медина между Сциллой и Харибдой” відображена досить складну роль фонду „Крим 2000”, та арабських релігійних центрів в організації хаджу татар до святих місць [53].

У статті кримських дослідників Є.Бахревського, А.Єфімова, Д. Золотарьова „Ислам в Крыму: история, современность, перспективы” [54] приведена стисла історія виникнення ісламу на території Криму, а також висловлена думка про його майбутнє, на яке суттєвий вплив оказують представники різноманітних течій Саудівської Аравії та Туреччини.

Питання відродження ісламу на території півострова розглянуто у публікації В. Е.Григорьянца „О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму (1989–1999 гг.)”, у якій автор дає основні періоди, пов'язані з поверненням кримських татар та відродженням ісламу. У цій роботі приводяться і причини появи фундаменталізму на півострові [55].

У статті В. Григорьянца „Крым, при попустительстве Киева, становится базой «Хизб-ут-Тахрир», яка була опублікована у газеті «Красная звезда» дано досить жорстку характеристику діяльності цього релігійно-політичного угруповання на території півострова [56].

У публікаціях Я. Амеліної „Крымский вариант борьбы с ваххабитами” [57] мова іде про протистояння Кримського муфтія та релігійно-політичного угруповання „Хизб-ут-Тахрір”, якому вдалось зайняти низку мечетей півострова та суттєво дестабілізувати релігійне життя громад кримських татар.

Причинам розколу у середовищі мусульман України присвячена стаття Рустема Джангужина „Конфессиональная самоидентификация, как способ ориентации в социальном-политическом пространстве” [58].

Критичні матеріали, пов'язані з діяльністю послідовників фундаменталізму приводяться у публікації Л.Маєвської [59].

Однак, найбільшою глибиною аналізу проблеми, пов'язаною з причинами формування релігійного екстремізму відрізняються статті Д. Веденеєва „Европа или Европостан” [60], С. Тищенко „Исламский экстремизм: реальность современного мира” [61] і О. Степанова „Крым: национально-религиозно-криминальные факторы нестабильности”[62], надруковані у журналі „Неизвестная разведка”. Автори кожної із цих публікацій не тільки аналізують причини появи релігійного екстремізму, але й деталізують свої тези на прикладі діяльності окремих релігійно-політичних угруповань, діючих в Україні.

Значну увагу проблемам фундаменталізму та ісламського радикалізму уділяють закордонні фахівці. Вивченню нових тенденцій, які почали розгортатись у ісламі у перші повоєнні десятиліття, стала приділяти значна кількість закордонних науковців. У ріді видань вийшли публікації, присвячені прихильникам сунітського фундаменталізму, які своє віровчення створили на основі саяфітського світогляду. Одним із перших серед закордонних вчених вивченням питань фундаменталізму став займатись Б.Льюис. У його статті „Ислам повертається” вперше було визначено що іслам став потужною політичною силою, яка знайшла підтримку у значних верств населення світу [63].

Тема ісламського фундаменталізму та радикалізму, яку обозначив Б.Льюис, получила подальший розвиток у трудах Д.Волла [64], Д.Експозіто [65], Є. Сивана [66] та інших.

Значний внесок у розробку проблематики ісламського фундаменталізму внесла велика група західних вчених, створивши класичний опис ісламу. У працях І. Гольдциера [67], Г.Е. Грюнебаума [68], Идриса Шахи [69], А. Массе [70], А. Мюллера [71], А. Меца [72], Ф. Роузентала [73], Д.С. Триміггема [74] та інших були описані факти, пов'язані із внутрішньою боротьбою різноманітних ісламських течій, які призвели до появи ідеології фундаменталізму.

Серед робіт зарубіжних авторів, у яких ґрунтовно розглянуто питання ісламського радикалізму, особливо слід виділити дослідження Є.Шоу, С. Хантінгтона та М. Юргенсмейера.

У монографії М.Юнгсмейера „Новая холодная война? Религиозный национализм в столкновении со светским государством”[75] аналізується причина підйому у світі ідеології фундаменталізму. Автор стверджує, що релігійний фундаменталізм одержав перемогу над світським націоналізмом, він проявив себе як динамічна „ідеологія порядку”. Приклади релігійного фундаменталізму М. Юргенсмейера бере із досвіду держав „третього світу”.

У статті Е. Шоу „The terrorist and the terrorized: Some Psychoanalytic consideration”[76] дається розгорнута характеристика психічних вад людини, яка підвернена впливу агітаторів терористичних угруповань. Автор зробив спробу змодельовати процес становлення майбутнього терориста.

Серед західних дослідників ісламського фундаменталізму більш детально слід охарактеризувати діяльність Самюеля Хантінгтона – американського політолога, автора геополітичної концепції „зіткнення цивілізацій”.

Працюючи викладачем Гарвардського університету у 1957 році С. Хантінгтон видає свою першу монографію „Солдат и государство: теория и практика взаимоотношений гражданских властей и военных” (The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations”[77].

З 1950 по 1958 рік Хантінгтон був викладачем у Гарварді, а з 1959 по 1962 роки виконував обов’язки заступника директора Інституту вивчення війни та миру у Колумбійському університеті. У подальшому він почав активно співпрацювати з апаратом уряду США. З 1967 по 1971 роки він очолював кафедру політології в Гарвардському університеті.

У цей період найбільшою популярністю користувалась його монографія «Политический порядок в меняющихся обществах» (Political Order in Changing Societies”[78], яка вийшла у 1968 році. Ця робота стала однією із класичних публікацій, присвячених аналізу політичних систем держав третього світу.

Серед політологів кінця ХХ століття С. Хантінгтон відомий як автор концепції „зіткнення цивілізацій”, у якій він полемізує з концепцією „кінця історії” Ф. Фукуями. Свій погляд на геополітичні проблеми Хантінгтон уперше виклав у 1993 році у статті „Зіткнення цивілізацій?”. Ця стаття лягла у основу його книги „Столкновение цивилизаций и переосмысление мирового порядка (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order”’, [79] виданої у 1996 році.

По Хантінгтону у сучасному світі проходить протистояння 8 цивілізацій – китайської, японської, індуїстської, православної, західної, латиноамериканської та африканської.

Хантінгтон підкреслює, що у ХVI – першій половині ХХ століття домінуючою силою була західна цивілізація, яка нав’язувала свої цінності іншим народам. Однак у ХХ столітті світ спочатку становиться двополюсним, але потім починає формуватись багатополлярність. Західна цивілізація поступово втрачає своє лідерство, натомість зростає вплив далекосхідних цивілізацій та цивілізація ісламу. По лініям розломів цивілізацій починаються розгортатись локальні конфлікти.

У 2004 році вийшла ще одна монографія Хантінгтона „Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности” (Who Are We? The Challenges to America’s National Identity) [80]? у якій він детально проаналізував проблему міграції та створення у державах Заходу анклавів інших культур. У результаті „зіткнення цивілізацій”, проходить втрата культурної ідентичності. Так для США найбільшу загрозу представляють потоки латиноамериканських мігрантів, які не поділяють базові цінності протестантської англосаксонської культури.

Таким чином, проаналізувавши літературу, присвячену проблемам ісламського фундаменталізму та створених на його основі релігійно-радикальних течій, можна зробити висновок, що вже існує досить велика кількість публікацій, присвячених цим питанням, але ще відсутні монографічні дослідження, в яких усі ці проблеми аналізувались би на прикладі тенденцій які розвиваються в ісламському середовищі сучасного Криму, в якому все більшу роль починають відігравати представники фундаменталізму.

Література

1. Игнатенко А. А. Халифы без халифата. – М., 1988.
2. Керимов Г. М. Учение ислама о государстве и политике. – М., 1986.
3. Коровиков А.В. Дифференциация исламского движения. – М., 1988. Коровиков А. Исламский экстремизм в арабских странах. – М., 1990.
4. Левин З.И. Развитие общественной мысли на Востоке. Колониальный период. – М., 1993.
5. Малащенко А.В. В поисках альтернативы. Арабские концепции путей развития. – М., 1991; Малащенко А.В. Ислам: традиции и новации. – М., 1991; Малащенко А.В. Исламское возрождение в современной России. – М., Московский центр Карнеги, 1998.
6. Милославский Г.В. Интеграционные процессы в мусульманском мире (очерки исламской цивилизации). – М., 1991
7. Пиотровский М.Б. Светское и духовное в теории и практике средневекового ислама // Ислам: религия, общество, государство. – М., 1984.
8. Полонская Л.Р. Современные мусульманские идейные течения // Ислам: проблемы идеологии, права, политики и экономики. – М.: "Наука", 1985; Полонская Л.Р. Ислам в современной политике стран Востока (конец 70-х – начало 80-х). – М., 1986.
9. Сагадаев А.В. Ислам и политика в странах зарубежного Востока. – М., 1981.
10. Эволюция восточных обществ: синтез традиционного и современного. – М., 1984.
11. Ислам в современной политике стран Востока. Конец 70-х – начало 80-х годов ХХ в. – М., 1986.
12. Социальный облик Востока. – М., 1999.
13. Примакова Е.М. Мир после 11 сентября. – М.: „Думка”, 2002.
14. Васильев А.М. История Саудовской Аравии. – М.: "Наука", 1982.
15. Григорян С.Н. Средневековая философия народов Ближнего Востока. – М., 1966.
16. Кириллина С.А. Ислам в общественной жизни Египта (2 половина ХІХ – начало ХХ века). – М., 1989.

17. Пронин Н.И. История Ливии (конец XIX в. –1969 г.). – М.: "Наука", 1975.
18. Семенов Л.А. Салах ад-дин и мамлюки в Египте. – М.: "Наука", 1966.
19. Смирнов С.Р. История Судана – М.: "Наука", 1968.
20. Дружиловский С. Б. О теории и практике исламского правления в странах Среднего Востока (Иран, Афганистан, Турция) // Ислам и политика (взаимодействие ислама и политики в странах Ближнего и Среднего Востока, на Кавказе и в Центральной Азии). – М.: Институт востоковедения РАН, «Крафт+», 2001. – С.60–69; Дружиловский С. Б. Исламская модель развития // Мусульманские страны у границ СНГ (Афганистан, Пакистан, Иран и Турция – современное состояние, история и перспективы). – М.: Институт востоковедения РАН, издательство «Крафт+», 2002. – С.110–114;
21. Алиев С. М. Современное исламское возрождение и его особенности (на примере Афганистана, Ирана и Турции) // Ислам и политика. – М., 2001. – С.21–44.
22. Журавский А.В. Христианство и ислам. – М., 1990; Журавский А.В. Своеобразие религиозной системы ислама // Россия и мусульманский мир. – 1993. – № 11,12.
23. Кирабаев Н.С. Теории государства в мусульманском правоведении/ Классический ислам: традиционные науки и философия (сборник обзоров)// Под ред. Сагадеева А.В. – М., ИНИОН АН СССР, 1988.
24. Скуйяйнен Л.Р. Шариат и мусульманско-правовая культура. – М., Институт государства и права РАН, 1997.
25. Абазов Р.Ф. Исламское возрождение в центральноазиатских новых независимых государствах // Полис. – 1995. – №3.
26. Кудрявцев А.В. Исламофобия в постсоветской России/ Ислам в СНГ// Под ред. А.В.Малашенко. – М., ИВ РАН, 1998.
27. Малашенко А.В. В поисках альтернативы. Арабские концепции путей развития. – М., 1991; Малашенко А.В. Ислам: традиции и новации. – М., 1991; Малашенко А.В. Исламское возрождение в современной России. – М., Московский центр Карнеги, 1998.
28. Миккульский Д.В. Исламская партия возрождения Таджикистана (история создания, структура, идеологические установки) // ВостоК–Oriens. – 1994. – №6.
29. Ниязи А.Ш. Исламская традиция и процессы модернизации в Таджикистане/ Ислам в СНГ // Под ред. А.В.Малашенко. – М., ИВ РАН, 1998.
30. Нуруллаев А.А. Религиозно-политические движения мусульман современной России: причины возникновения, программные цели, перспективы // Обновление России: трудный поиск решения. – М., 1996, вып.4
31. Трофимов Д.А. Исламский фактор и проблемы внутренней стабильности в Центральной Азии (на примере Узбекистана) // Вестник Московского Университета. Сер. 13, Востоковедение. – М., 1996. – №2.
32. Авдеев Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление / Академия ФСБ России. – М, 1996.
33. Петрищев Л. К. Заметки о терроризме. – М., 2001.
34. Жаринов К. В. Терроризм и террористы: Ист. справочник / Под общ. ред. А. Е. Тараса. Минск, 1999.
35. Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. А. И. Степанова. – М., 2000.
36. Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма. – М., 2000.
37. Гушер А.И. Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества//Закон и право. – 2000. – №4.
38. Маначинский А. Ближний Восток – последствия войны (взгляд аналитика) // Арсенал – XXI. – 2004. – № 1–3. – С. 7–16; Маначинский А.Я. Ирак: тайные пружины войны.– К., Изд. Дом «Румб», 2005; Маначинский А.Я. Югославия: приговор вынесен.– К., Изд. Дом «Румб», 2005.
39. Малашенко А.В. В поисках альтернативы. Арабские концепции путей развития. – М., 1991; Малашенко А.В. Ислам: традиции и новации. – М., 1991; Малашенко А.В. Исламское возрождение в современной России. – М., Московский центр Карнеги, 1998.
40. Бойцова О.Є.Ислам в Крыму: національно-релігійна ідентифікація кримських татар (друга половина XV – кінець XVIII ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2000. – 16 с.; Бойцова Е.Е. Ислам в Крымском ханстве: Моногр. – Севастополь: НПЦ "ЭКОСИ–Гидрофизика", 2004. – 160 с.
41. Романько О.В.Мусульманські формування в німецьких збройних силах (1941 – 1945): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Харк. нац. ун–т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2002. – 20 с.
42. Семчинський К.В.Онтологія релігійно–філософських концептів війни і миру в християнстві та ісламі: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.11 / Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2005. – 20 с.
43. Муратова Е.С. Політологічний аналіз процесу відродження ісламу в Криму: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Тавр. нац. Ун–т ім. В.І.Вернадського. – Сімф., 2004. – 18 с.
44. Куліш І. В. Ісламський фундаменталізм: релігійно-політична сутність і форми прояву (на матеріалах Арабської Республіки Єгипет): Дис... канд. філос. наук: 09.00.11 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 195арк.
45. Пророченко Н. О. Ісламський фундаменталізм в мусульманському світі: релігійний світогляд, ідейно-теоретична течія, політична практика (70– 90-ті роки): Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 1997. – 202 л.

46. Буття ісламу в Україні та світі: історія і сьогодення / Ред.: А. Колодний; Укр. Асоц. релігієзнавців, Відня релігієзнавства Ін-ту філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2004. – 224 с.
47. Іслам в Криму: релігійно-національна самоідентифікація кримськотатарського народу: Моногр. / М.І. Кирюшко, О.С. Бойцова; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К.: Світогляд, 2005. – 300 с.
48. Бойцова Е.Е. Іслам в Кримському ханстві: Моногр. – Севастополь: НПЦ "ЕКОСИ-Гідрофізика", 2004. – 160 с.
49. Саган О.Н. Православ'я й іслам: до проблеми богословського діалогу // Укр. релігієзнавство. – 2004. – N 3–4. – С. 196–202.
50. Бабій М.Ю. Іслам і проблеми свободи релігії // Укр. релігієзнавство. – 2004. – N 3–4. – С. 5–10.
51. Колодний А.М. Іслам в його українському контексті: історія і сьогодення // Укр. релігієзнавство. – 2004. – N 3–4. – С. 5–10.
52. Кирюшко Н.И. Мусульмане в українском обществе: социологическое исследование. – К.: Ансар Фаундейшн, 2005. – 46 с.; Кірюшко М.І. Питання подальшого забезпечення релігійної свободи мусульман в Україні // Релігійна свобода. Науковий щорічник. – №8. – К., 2004. – С.107–112; Кірюшко М.І. Вивчення ісламу в Україні: аналітично-бібліографічний огляд // Україна: події, факти, коментарі. – 2004. – №6. – С.65–74; Кирюшко Н.И. Конфликты: кто стоит за этим?//Арраид. – 2004. – №11. – С.5; Кірюшко М.І. Стратегії співробітництва між українськими та ісламськими банками та іншими суб'єктами економіки // Релігійна панорама. – 2004. – №10. – С.70–71. Вивчення ісламу в Україні. Аналітично-бібліографічний огляд // Вісник Книжкової палати. – 2004. – №9(98). – С.11–13; Кирюшко Н.И. Мусульмане України: вопросы обеспечения свободы вероисповедания // Центральная Азия и Кавказ. – Швеция, Стокгольм, Центр социально-политических исследований. – 2004. – №6(36). – С.73–78; Кирюшко Н.И. Поиск взаимопонимания // Арраид. – 2004. – №12. – С.4–5; Кірюшко М.І. Іслам на українських землях // Українське релігієзнавство. – 2004. – №3–4. – С.111–128.
53. Самар В. Мекка и Медина между сциллой и Харибдой. <http://www.zerkalo-nedeli.com/ie/show/479/45427>
54. Бахревский Е, Ефимов А., Золотарев Д. Іслам в Криму: история, современность, перспективы Григорьянц В. Е. Крым: информационный фактор и этноконфессиональная конфликтогенность.
55. Григорьянц В. Крым, при попустительстве Киева, становится опорной базой "Хизб-ут-Тахрир" // Красная звезда. – 13.12.2004
56. Амелина Я. Крымский вариант борьбы с ваххабитами <http://www.rosbalt.ru/2005/05/04/207281.html>
57. Джангужин Рустем. Конфессиональная самоидентификация, как способ ориентации в социально-политическом пространстве // Центральная Азия и Кавказ. – № 2(14). – 2001.
58. Маевская Л. Мухаммед ибн Аюд аль-Ваххаб и его убеждения // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 21. – С. 98–103.
59. Веденеев Д. Європа или Европостан// Неизвестная разведка. – 2006. – № 5–6. – С. 6–14.
60. Тищенко С. Ісламський екстремизм: реальність сучасного світа // Неизвестная разведка. – 2006. – № 2–6. – С. 15–23.
61. Степанов О. Крым: национально-религиозно-креминальные факторы нестабильности // Неизвестная разведка. – 2006. – № 5–6. – С. 25–29.
62. Lewis B. The Middle East Versus the West. – Encounter, 1963.– №4.
63. Voll J.O. Fundamentalism in the Sunni Arab World: Egypt and the Sudan // M.E. Marty and R.S. Apple by, eds., – Fundamentalisms Observed. – Chicago, 1991.
64. Esposito J.L. The Islamic Threat. – N.Y., 1992.
65. Сиван Э. радикальный ислам»: причины и последствия террористического насилия // Internationale Politik, – 1997. – №8.
66. Гольдциэр И. Іслам: Пер. с нем. – СПб., 1911; Гольдциэр И. Лекции об исламе. – М., 1912.
67. Грюнебаум Г. Э. фон. Основные черты арабо-мусульманской культуры: Пер. с англ. – М., 1981.
68. Идрис Шах. Суфизм. – М.,1988
69. Массэ А. Іслам. Очерки истории: Пер. с франц. – М., 1982.
70. Мюллер А. История ислама от основания до наших времен. – М., 1989.
71. Мец А. Мусульманский ренессанс. – М., 1996. – С. 19.
72. Роузентал Ф. Торжество знания: концепция знания в средневековом исламе. – М.,1978.
73. Тримингэм Д.С. Суфийские ордены в исламе. – М., 1989.
74. Mark Juergensmeyer «The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State» . University of California Press, 1993.
75. Shaw «The terrorist and the terrorized: Some Psychoanalytic consideration». The Journal of Psychohistory, 1991.
76. Хантингтон С. Солдат и государство: теория и практика взаимоотношений гражданских властей и военных. – М., 1957.
77. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М., 1968.
78. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и переосмысление мирового порядка. – М.,1996.
79. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М., АСТ, 2004.